

УДК 81' 42: 821.161.2

АСОЦІАТИВНО-ОБРАЗНЕ ПОЛЕ ЗАПАХУ В МОВІ ТВОРІВ
О. КОБИЛЯНСЬКОЇ

Черемська О. С., Литвин О. О.

Харківський національний економічний університет
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
м. Харків

У статті досліджено асоціативно-образне поле запаху як засобу виразності тексту в мові творів О. Кобилянської. Здійснено аналіз образних засобів художньої мови письменниці.

Ключові слова: асоціація, асоціативно-образне поле.

Однією з найважливіших у теорії поезики є проблема слова й образу в художньому мовленні. Як зауважує Л. А. Лисиченко, «чим свіжіші й несподіваніші асоціації, тим яскравішим є образ» [6, с. 87].

Постановка проблеми. Образність і пов'язані з нею асоціативність, неоднозначність інтерпретацій є визначальними рисами художнього мовлення. Саме цей напрям лінгвістичного аналізу художнього тексту на сьогодні є актуальним. Асоціативно-образну організацію художніх текстів досліджено в працях О. Потебні, В. Виноградова, В. Маслової, Г. Степанова, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Пустовіт, Ж. Соколовської, О. Селіванової, О. Тараненка, В. Жайворонка, Л. Бублейник, Л. Лисиченко, А. Мойсієнка, В. Калашника, С. Бибики та ін. Зокрема, С. Єрмоленко вважає, що асоціації «становлять основу конкретно-чуттєвого сприйняття художнього тексту» [1, с. 293].

Необхідність умістити в слово важливі особливості, асоціативно-оціночні конотації зобов'язує письменника особливо ретельно добирати мовні одиниці й організовувати їх у тексті. Тому добір лексики є вагомим для майстра слова, бо кожен елемент художнього тексту є естетично значущим, кожна мовна одиниця робить внесок у втілення задуму автора художнього твору. «Хоч письменник і

користується загальноживаною мовою, проте його індивідуальне світосприймання, психологія мовотворчості зумовлюють витворення особливого мовного світу», – зауважує С. Єрмоленко [1, с. 59].

Актуальність роботи. Прикладом яскравої індивідуально-мовної манери письменника може слугувати поетичний стиль О. Кобилянської. Цікавим є асоціативний, естетично-образний аспект мовотворчості письменниці, зокрема поки не дослідженими є образно-асоціативні поля з ключовими словами відчуттів та запаху. У зв'язку з цим виникає потреба здійснити аналіз функції номенів на позначення запаху, пахощів у мовній картині художніх творів О. Кобилянської.

Мета статті – дослідити асоціативно-образне поле запаху як засобу виразності художнього тексту в мові творів Ольги Кобилянської.

Поняття «асоціація» є об'єктом вивчення психології, філософії, лінгвістики, а також психолінгвістики й психопоетики. Для кожної з цих галузей характерні свої аспекти опису цього поняття й сформовано свій предмет вивчення. Коло асоціацій, пов'язаних з одним словом, психологи називають асоціативним полем. Мовознавці доводять, що асоціативне поле є майже у кожного слова. На сьогодні в лінгвістиці існують різні погляди на питання про чинники, що домінують у процесі вироблення асоціативних зв'язків між словами. Образний зміст поетичного словосполучення залежить від спільних семантичних концептуальних компонентів визначеного номінативно-видільного ряду, утворюваного завдяки здатності слів притягуватися, нанизуватися в процесі пізнання реальності, зближення асоціативних образів. О. Потебня висловив переконання, що асоціативність є одним з визначальних чинників утворення рядів уявлень, коли писав: «Асоціативність полягає в тому, що різнорідні сприйняття ...не знищують взаємно свою самостійність..., а залишаючись самі собою, зливаються в одне ціле» [7, с. 46]. Безперечний інтерес для мовознавства становить специфіка відтворених у мові асоціацій, пов'язаних з образно-асоціативними полями з ключовими словами запаху, відчуттів. У праці «Із секретів поетичної

творчості» І. Я. Франко зазначив, що «наша мова найбагатша на означення зору, менше багата, але все-таки досить багата на означення вражень слуху і дотику, а найбідніша на означення смаку і запаху» [9, с. 79].

На багатство словесних образів і картин для передачі сприймання людиною навколишньої природи також звернув увагу М. Рильський. Поет зазначив: «Деякі надто категорично твердять, ніби відображення пахощів, запахів тільки недавно знайшло своє місце в літературі. Хтозна, чи це так. Згадаймо хоча б літописний переказ про пахощі «євшан-зілля». А яку виняткову увагу запахам, пахощам приділяли Флобер, Мопассан, Тургенєв, Коцюбинський» [8, с. 174]. Цими словами М. Рильського чи не найвиразніше можна схарактеризувати творчість О. Кобилянської. Виріши серед природи, увібравши її велич і красу, письменниця наділяла цим захопленням своїх персонажів, які шукають гармонію на природі. Природа у О. Кобилянської жива, а тому наділена надзвичайними запахами, пахощами, ароматами.

У мові творів О. Кобилянської асоціативно-образне поле запаху об'єднує слова *запах, пахощі, пахнути, пахучий*, які вжито в прямому й переносному значеннях. У авторських контекстах ці слова є ключовими епітетних, порівняльних, метафоричних структур.

За нашими дослідженнями з'ясовано, що світ, який оточує героїв письменниці, широко відображається в його барвах, пахощах і звуках: «*До неї вгору доходив упоюючий запах лелій, а там якраз перед нею тягнеться ліс старий та шумить одностайно чудні тихі слова...*» [4, с. 119]. У творах Ольги Кобилянської описи внутрішнього психічного стану людини викликають асоціації з символічними картинами природи, рослинного світу: «*Я жалувала висказаних слів, відчула нагло глибокий жаль, а разом стало мені так, немовби я потонула і тілом і душею в ціле море цвітучих, своїм запахом упоюючих цвітів...*» [4, с. 27]. Пахощі лелій, інших квітів людина сприймає по-різному. Ми не відчули б цих відмінностей, якби О. Кобилянська обмежилась лише іменником "запах". Враження безпосереднього відчуття пахощів

створюється за допомогою епітета ”упоюючий”, який акцентує увагу, збуджує чуттєвість.

Своєрідність мовно-художньої манери письменниці виявляється в умінні побудувати незвичайні конкретно-чуттєві й символічні образи за допомогою епітетів і порівнянь. О. Кобилянська використовує колористичні засоби, що викликають у читача зорові образи, а запах часто породжує низку асоціативних відчуттів: *«Знаєте ви білі рожі? Ті звичайні, не окулізовані, котрих листки ані улискують, ані не колють, а так собі – звичайні, матові з виду. Ті білі звичайні рожі (уважайте) виростають великими корчами, і цвіт їх досить повний. Листочки цвіту білі, і лиш серединою, звідки розпочинають розгортатися, ніби – кажу «ніби» – вони **мов мріють рожевістю**. Але то не значно. І не в тім річ, бо помимо того все ж таки білі рожі. Білі – від початку аж до кінця. А головна їх чудова прикмета (я б сказав вони гербові), – це їх **запах**»* [5, с. 9]. Як бачимо, окрім відтінків кольористики, О. Кобилянська виділяє запах. Запах рож, наприклад, асоціюється в авторському тексті з відчуттям щастя: *«Головна їх чудова прикмета – це їх **запах**. Якби можна описати **запах**, я б його описав. Тепер червень, саме дві такі рожі стоять біля мене, – і **пахнуть, чарують...** **Запах тих рож** – це те саме, що хвилеве **почуття щастя**. Зловиш його? Здержиш? Ніколи! Він один не дасться спіймати, як те щастя, що існує лиш хвилинами – в нервах і настрою»* [5, с. 10].

Назви рослин стають виразником певної ознаки й використовуються не як предмет поетичного змалювання, а як засіб демонстрації враження від іншого явища. Таке семантичне абстрагування ознаки від назви рослини особливо часто виявляється в прихованих або виражених порівняннях. В асоціативному полі запаху в поетичній мові О. Кобилянської («Царівна», «Через кладку») домінує чуттєвий образ любові: *«Тут обхопив її **запах** рож, що стояли сильно розцвілі. Вона похилилася над білими. Любов. Любов – це, безперечно, щось таке гарне, солодке, невловне, як **запах**. Може, як **запах** оцих білих рож. І туга»* [2, с. 26]. Рожа не лише предметний зоровий образ, а й щось невловиме, не відчутне на дотик – **запах**. Запах рож у наведених прикладах виступає

символом щастя, кохання й туги, бо любов приносить не тільки радість, а й страждання. Іноді любов поета авторка порівнює із запахом фіалок: *«Се зовсім особливе чуття, зовсім особлива приємність, зовсім особлива розкіш, яку справляє нам любов поета. Вона пригадує запах фіалок і те щастя, що зачароване в стародавніх казках...»* [3, с. 520].

Порівняння дівчини, жінки з рослинним світом – досить поширене явище в поетичній мові О. Кобилянської, однак порівняння жінки з квіткою, її запахом та красою в мовній картині творів письменниці зустрічається зрідка: *«Ваші жінки – то як фіалки, але на фіалки не дивиться жоден мужчина. Про красу і запах їх говориться лиш, але ніякий мужчина не любить їх справді»* [4, с. 319].

Письменницю надзвичайно хвилює цей прекрасний світ природи, наповнений пахощами квітів. Каскад запахів у О. Кобилянської видихають не тільки квіти, а й пори року. Емоційно насиченою стає мова письменниці при зображенні приходу весни, увиразненою метафоричними образами з номенами квітів: *«Весна. Але не та весна, що пишається вже явно цілим багатством своєї розцвілої краси і свіжою новою зеленню, що в її воздуху мішаються пахощі бозу і жасмину, і інших, незлічимох цвітів, гомонить дзвінкий бренькіт бджіл... це ще та перша несмілива, напіврозбужена весна, ще замкнена в собі, котра свою красу, що лиш заповідає лагідним теплим воздухом, а красу її відгадується більше чуттям...»* [4, с. 361]. Зовсім іншого настрою сповнені метафоричні образи, присвячені осені: *«У долині воно трохи інакше. Там воздух, бачиться, повен запаху айстрів, і на всьому лежить легкий сум»* [3, с. 435]. *«Знизу піднімався запах цвітучих астер, а в воздуху віщувало виразно осінь»* [4, с. 275]. Запах айстрів загострив відчуття осені, суму. Ось так звичайні квіти своїм запахом викликають різні індивідуальні асоціації.

Динамічний метафоричний образ запаху в мові художніх творів О. Кобилянської створюють дієслова, які конкретизують вплив пахощів, вказують на їх наповнення й поширення: *«Здалека пахло ладаном, васильком, гвоздиками, ай, а від свічечок, що горіли, просто медом несло, а від великих, що*

теж горіли, так і молитвою вгору віддавало» [5, с. 486]. «Самота і тиша розсілися довкола, тільки цвіти, її улюблені цвіти, цвіли і дихали пахощами і купалися в світлі заходового сонця» [3, с. 522].

Природа для О. Кобилянської – не лише тло, на якому відбуваються події, це активний діяч, вона жива, рухлива, діюча. Природа надає сили, енергії, супроводжує вчинки героїв, її краса, багатство барв, пахощі впливають на персонажів, сприяють виникненню почуттів захоплення, радості, спокою, закоханості: *«Сильно пахучі аврікли ситої понсової краси, і братки» [3, с. 556]. «Кукурудза шелестіла, пахла, дихала...» [5, с. 484].* Свіжість образів, глибоке мистецьке світовідчуття письменниці передається у конструкціях з іменником "запах", що означає властивість рослин діяти на органи нюху і сприйматися ними: *«Від нього несло ледве замінним запахом фіалок чи гіацинтів і манило до себе» [5, с. 378].* Авторка використовує такі деталі слова, що викликають у читача нюхові відчуття: *«В цілім парку величний спокій, хвилями шелест і шолотання птахів між листям, між галуззям, і гра світла, десь-не-десь спізнений цвіт рож і запах відцвітаючих айстрів» [4, с. 412]. «Запах цвітів недалекого зільника нісся з грядок, де ховались між іншими осінніми цвітами повні барв левкої» [2, с. 165]. «З вікон біла до нас темінь, і лиш запах рож, тих наших пишних білих рож, Богдане, що ти їх так дуже любив, вітав нас обох сею тихою вечірньою годиною» [5, с. 137].* Письменниця щедро відобразила у творах навколишній світ у його пахощах, барвах, звуках. Під пером художниці пахощі постають у нашій уяві з усією повнотою і різноманітністю.

Висновки. В асоціативне поле *запаху* потрапляють найрізноманітніші квіти: васильки, гвоздики, аврікли, братки, фіалки, гіацинти, айстри, рожі, лелій, левкої; рослини: кукурудза, боз, жасмин, які породжують інші асоціації й образи. Асоціативне поле запаху, переплітається, органічно переходить, зливається з асоціативно-образними полями любові, щастя, іноді вкраплюються туга і смуток. Отже, використання О. Кобилянською номенів на позначення запаху, з одного боку, – вдалий прийом художнього зображення, а з іншого, – важливий засіб реалізації ідейно-естетичної концепції письменниці. Розгляд

номенів дав змогу виявити цілу низку яскравих, свіжих відтінків, що відкривають нові риси й ознаки вже відомих предметів.

Перспективи дослідження вбачаємо в описі лексико-семантичного поля відчуттів у мові творів О. Кобилянської.

Список літератури

1. Єрмоленко С. Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови)./С. Я. Єрмоленко. – К.: Довіра, 1999. – 431 с.
2. Кобилянська. О. Апостол черні. Повість. / О. Кобилянська. – Львів.: «Каменярь», 1994. – 247 с.
3. Кобилянська. О. Повісті. Оповідання. Новели./О. Кобилянська. – К.: Наукова думка, 1988. – 667 с.
4. Кобилянська О. Твори: В 3-х т. / О. Кобилянська. – К.: Держлітвидав України, 1956. – Т.1/Упоряд., вступ, ст. і прим. О. К. Бабишкіна. – 590 с.
5. Кобилянська О. Твори: В 3-х т./О. Кобилянська. – К.: Держлітвидав України, 1956. – Т. 3. – 638 с.
6. Лисиченко Л. А. Лексико-семантичний вимір мовної картини світу. / Л. А. Лисиченко. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 191, [1] с.
7. Потебня А. А. Эстетика и поэтика./А. А. Потебня. – М.: Искусство, 1976. – 614 с.
8. Рильський М. Як парость виноградної лози. / М. Рильський. – К.: Наукова думка, 1973. – 258 с.
9. Франко І. Я. Із секретів поетичної творчості//Зібр. Творів: У 50 т./І. Франко. – К., 1980. – Т. 37. – С. 79.

Черемская О. С., Литвин Е. А. Ассоциативно-образное поле запаха в произведениях О. Кобылянской

В статье исследуется ассоциативно-образное поле запаха как средство выразительности текста на примере произведений О. Кобылянской. Осуществлен анализ образных средств художественной речи писательницы.

Ключевые слова: ассоциация, ассоциативно-образное поле.

Cheremskaja O. S., Litvin O. O. Associative and Figurative Field of Smell in O. Kobiljanskaja's Literary Works

Associative and figurative field of smell as a means of text expressiveness on the examples of O. Kobiljanskaja's works is researched in this article. The analysis of the tropology the writer used in her works was analyzed.

Key words: association, associative and figurative field.